

СУДИ У СПРАВАХ МАЛОЛІТНІХ (НЕПОВНОЛІТНІХ) У США: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

JUVENILE COURTS IN THE USA: HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH

Ригіна О.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових вчень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті на підставі аналізу американської літератури та інших джерел розкрито причини створення судів у справах малолітніх (неповнолітніх) у США. Встановлено особливості юрисдикції судів у справах малолітніх (неповнолітніх) та недоліки функціонування.

Ключові слова: США, дитина, суд у справах (неповнолітніх), правопорушник, перевиховання.

В статье на основании анализа американской литературы и других источников раскрыты причины создания судов по делам малолетних (несовершеннолетних) в США. Установлены особенности юрисдикции судов по делам малолетних (несовершеннолетних) и недостатки функционирования.

Ключевые слова: США, ребенок, суд по делам (несовершеннолетних), правонарушитель, перевоспитания.

The article is based on an analysis of American literature and other sources disclosed the reasons for the establishment of the juvenile courts in the US. Was analyzed the peculiarities of the jurisdiction of the juvenile courts and disadvantages procedure.

Key words: USA, child, juvenile court, offender, rehabilitation.

Постановка проблеми. В усі часи та на сучасному етапі проблематика перевиховання неповнолітніх правопорушників в Україні і світі не втрачає актуальності. Враховуючи зростання рівня злочинності серед цієї категорії осіб, вбачається доцільним вживати усіх необхідних заходів, щоб попередити вчинення дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виправити їхню поведінку, сформувати належний рівень правової свідомості та правової культури. Зважаючи на це, основна мета призначеного покарання повинна полягати скоріше у виправленні порушника встановлених правових норм, аніж у його покаранні. Саме такі завдання були покладені на американські суди у справах малолітніх (неповнолітніх), які почали створюватися як суди штатів наприкінці XIX ст.

Стан дослідження. Досвід США у перевихованні неповнолітніх правопорушників завдяки розробленню установ ювенальної юстиції, передусім судів у справах малолітніх (неповнолітніх), є досить актуальним, і, за умови його ґрунтовного дослідження, може бути запозичений, але найважливіший та найпридатніший для застосування в Україні, враховуючи особливості вітчизняного правового регулювання, правової традиції та інші чинники. Історія проблематики створення та функціонування судів у справах малолітніх (неповнолітніх) цікавила американських науковців (Р. Саррі, Дж. Шука [1], Г. Штаммера [2], Н. Волкера, С. Брукса [3], Р. Богма, К. Холей [4], Д. Тененхауса [5] та інших). Однак ми можемо показати можливість вирішення проблеми з огляду на розуміння дослідника країни романо-германської правової системи.

Виклад основного матеріалу. Вже на початку XX ст. досвід функціонування судів у справах малолітніх у різних державах був достатньо цікавим

та актуальним. Неодноразово піднімалося питання про те, що повинні бути відмінності провадження кримінальних справ про злочини, вчинені дітьми та повнолітніми особами. Припускалося, що внаслідок психологічної незрілості дитина не може настільки, як і повнолітня особа, усвідомлювати суспільну небезпечність та караність вчиненого діяння.

Перший суд у справах малолітніх у світі був заснований у США 2 липня 1899 р. у графстві Кук, м. Чикаго, штату Іллінойс (на підставі Закону цього штату, що набрав чинності в липні 1899 р. і регулював «поводження та контроль за такими дітьми, що знаходяться на утриманні й дітьми-злочинцями»). Згодом ці суди були створені по всій країні [6, с. 17; 7, с. 493]. Так, до 1925 р. у кожному штаті діяв суд у справах малолітніх цього штату для розгляду справ про злочини і правопорушення, вчинені дітьми, та справ щодо «забезпечення захисту дітей» [1, с. 3], (справи про визначення місця проживання дітей, які не мали батьків або якщо останні не мали змоги піклуватися, не піклувалися чи відмовилися від них. О.Р.).

Дослідник Г. Штаммер, детально проаналізувавши працю американського вченого С. Дж. Барровса «Суди у справах малолітніх у Сполучених Штатах» («*Children's courts in the United States*»), здійснив висновки та запропонував запозичити досвід США. Результати досліджень Г. Штаммера були актуальними й на території Російської імперії, оскільки його працю було перекладено російською мовою й опубліковано 1910 р. у Санкт-Петербурзі («Американські суди для малолітніх, їх виникнення, розвиток і результати»). У передмові до російськомовного видання праці вказувалося: «Коли Ви бачите перед собою хлопчика чи дівчинку в кайданах, який (яка) стоїть перед суддею або дванадцятьма високоповажними засідателями, запрошеними виголо-

сити вердикт «винний» чи «невинний», а за довгим суддівським столом в урочистій обстановці, в своїх мундирах, знаходяться суддя, прокурор та секретар; коли Ви прослухаєте цей публічний розгляд, покажи свідків, котрим задають запитання прокурор і захисник, промови останніх, з яких перший зазначить, що ця дитина настільки зіпсована та розбещена, що ніколи з неї нічого доброго не вийде, другий – пристрасно доводитиме, що ця дитина не тільки не вчиняла жодного злочину або проступку, а й вчинити їх не могла, оскільки всі свідки обвинувачення говорять неправду, що правду говорять лише ті, хто вказує на невинуватість дитини... Зважаючи на це, виникає питання: що буде з цією дитиною у майбутньому? Вас не може не турбувати доля дитини і не лише внаслідок того, що вона вчинила чи може вчинити, а яким чином вплинули суд і судова процедура на неї, її дитячу душу та дитячий світогляд? Якщо дитина невинна та була виправдана, вона вже не вийде із зали суду такою ж, як і увійшла до неї. Вона пережила велику драму, була перед судом, чимало вислухала, і це залишить в її душі стійкий відбиток. Якщо винну дитину виправдали, вона виходить переможцем, повертаючись в ті самі обстановку та умови, зрозумівши, що, зважаючи на «малолітство», вона unikнула покарання».

Тому основна увага зосереджувалася на тому, що суди у справах малолітніх (неповнолітніх) повинні особливо ретельно встановлювати всі обставини вчиненого злочину. Якщо дитина була визнана невинною, суд зобов'язаний попередити вчинення нею правопорушень у майбутньому, «відсторонити» її від негативних умов, які сприяють «перетворенню» її на злочинця [2, с. 5] (негативний вплив оточення, відсутність піклування та нагляду батьків чи осіб, які їх замінюють).

Суди у справах малолітніх «відрізнялися багато в чому» від судів загальної юрисдикції (які розглядали справи про злочини, вчинені повнолітніми особами), зважаючи на притаманні їм «філософію та процедуру». Американські вчені проблем ювенальної юстиції Р. Саррі та Дж. Шук зазначають, що на початку заснування цих судів їхні судді не стільки намагалися встановити винність чи невинність дитини, скільки прийняти рішення, яке б найбільше відповідало інтересам дитини. «Поновлення» та «лікування» дитини вважали основною метою діяльності судів у справах малолітніх. Тому судді цих судів користувалися широкими дискреційними повноваженнями, а визначеної процедури розгляду справи фактично не було [1, с. 3].

Як зазначив Г. Штаммер, в усіх американських штатах визнавалося, що із жодною дитиною не можна поводитися як із злочинцем. Передбачалися суттєві відмінності між веденням судового процесу в кримінальних справах про обвинувачення у вчиненні злочинів малолітніми та повнолітніми особами. Судді мали пам'ятати, що запитання по суті справи задаються не особі-злочинцеві, а дитині, в котрої неповністю сформувалися світогляд і життєві установки.

Такий запобіжний захід, як утримання під вартою, мав застосовуватися у виняткових випадках. Якщо ж малолітній обвинувачений утримувався під вартою, він не мав знаходитися в одному приміщенні з повнолітніми затриманими.

У судовому процесі, дослідивши повно та об'єктивно всі обставини вчиненого злочину, судді повинні були особливо розважливо підходити до визначення міри покарання, оскільки всі заходи впливу повинні були мати не стільки каральний характер, як превентивний. Якщо малолітній визнався винним у вчиненні злочину, головною метою покарання мала бути не стільки відплата за вчинене, скільки «урядування від подальших зіпсованості та розпушеності, потерпілим від котрих він став». Найдійовіший засіб у боротьбі із злочинністю малолітніх убачався в попередженні вчинення ними «поганих кроків у житті й захист від продовжуваних шкідливих наслідків проступку, якщо такий уже був учинений». Основним завданням мало бути виправлення та «зцілення» дитини.

Вказані ідеї підтримувалися багатьма американськими штатами, про що свідчили достатньо розвинуте «законодавство про малолітніх» та функціонуванням судів у справах малолітніх (неповнолітніх). Уже на початку ХХ ст. останні діяли у штатах Вісконсин, Індіана, Колорадо, Міннесота, Міссурі, Мічиган, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Оклахома, Пенсильванія.

Звичайно, в кожному законі будь-якого штату існували особливості щодо ведення судового процесу в кримінальних справах про злочини, вчинені малолітніми, але Г. Штаммер виокремив спільні риси, характерні для законодавства всіх штатів. Зокрема, обвинуваченими в судах у справах малолітніх (неповнолітніх) могли бути особи, не старші 16 років; деколи допускалися винятки (не старші 17 років) [2, с. 15]. Американські дослідники Р. Саррі та Дж. Шук вказують: спочатку вважали (засновники цього суду в Іллінойсі), що ці суди повинні розглядати «справи дітей» у віці 7-14 років. Була загальноприйнятою думка про те, що діти, які не досягли 14-річного віку, були неделіктоздатними. Зважаючи на це, справи про злочини, вчинені дітьми до досягнення ними цього віку, не мали слухатися в судах загальної юрисдикції. Однак діти, котрим виповнилося 14 років, набували повного обсягу деліктоздатності. Проте чимало штатів згодом вирішили, що їхні суди у справах малолітніх будуть розглядати справи про злочини і правопорушення, вчинені дітьми у віці до 18 років [1, с. 3]. Зважаючи на такі штати, доцільно говорити про «juvenile court» як власне про суд у справах неповнолітніх, а не малолітніх.

Першими зі штатів, які відхилили цю пропозицію, були Коннектикут, Небраска, Нью-Йорк, Північна Кароліна та Вермонт, суди у справах неповнолітніх розглядали кримінальні справи про злочини, вчинені дітьми до досягнення ними 16-річного віку. Другий виняток становили штати Джорджія, Іллінойс, Луїзіана, Массачусетс, Мічиган, Міссурі, Південна Кароліна і Техас, суди у справах неповнолітніх

яких розглядали кримінальні справи про злочини, вчинені дітьми до досягнення ними 17-річного віку [3, с. 210]. Щоправда, вже на початку XXI ст. органи влади окремих штатів вирішили об'єднати суди у справах малолітніх і суди загальної юрисдикції штатів у єдиний суд (наприклад, у Коннектикуті, Делавері, Флориді, Айдахо та інших).

Суди у справах малолітніх (неповнолітніх) розглядали не лише кримінальні справи про вчинення злочинів дітьми, а й інші категорії справ. Скажімо, справи дітей, яких було затримано під час збирання милостині, незважаючи – просили вони милостиню чи «жалісливо благали купити у них будь-який товар». Також справи бездоглядних дітей, які пропускали шкільні заняття, знаходилися на вулиці у нічний час, відвідували трактири, брутально висловлювалися, богохулили або перебували в оточенні злочинців, п'яниць чи повій. Ці суди також розглядали справи про встановлення «опіки» над дітьми (визначення місця їхнього проживання), якщо у них не було батьків або інших осіб, що їх заміняли, а також справи тих дітей, котрі не мали постійного місця проживання або житло яких було місцем знущання чи розбещення.

Суд у справах малолітніх (неповнолітніх) мав розташовуватися окремо від інших установ; у його складі повинен був бути принаймні один суддя. Судді мав допомагати допоміжний судовий персонал; вестися архів справ. Суддями цих судів мали призначатися особи, відібрані особливо ретельно, котрі зміли спілкуватися з дітьми. Вони повинні були уособлювати не владу, завданням якої є покарання винних, а «батьківську турботу штату». Передбачалося, що у судовому процесі відношення до малолітнього обвинуваченого мало бути доброзичливим.

В окремих штатах суддя суду в справах малолітніх був суддею лише цього суду (Індіана), в інших штатах, наприклад, Каліфорнії та Нью-Йорку, для виконання обов'язків судді цього суду запрошувалися судді інших судів.

При кожному суді у справах малолітніх (неповнолітніх) діяло бюро статистики, яке щорічно складало звіт про кількість розглянутих справ, «моральні якості» дітей, справи котрих були заслухані, результати розгляду справ. Бюро не мало права вказувати імена дітей та їхніх батьків. При цих судах функціонував інститут піклувальників-офіцерів (*Probation officers*), якими призначалися ретельно відібрані особи обох статей, котрі мали педагогічні навички. Їхня кількість залежала від розміру штату, в якому діяв суд. Якщо офіцерів було декілька, серед них призначався головний, який контролював діяльність інших піклувальників. Вважалося, що передусім вони діють на «благо штатів», тому в деяких штатах виконання їхніх обов'язків було безоплатним, у інших – фінансувалося з благодійних фондів, ще в інших – оплачувалося з місцевого бюджету.

Справи, підсудні судам у справах малолітніх, порушувалися на підставі показів «добропорядного» громадянина штату, котрий вказував на дитину, яку вважав злочинцем чи мав підстави вважати, що така

могла стати злочинцем. Покази «добропорядного» громадянина мали підтверджуватися належними доказами. Справу мав право порушити й сам суд, якщо, на його думку, це відповідало інтересам суспільства або дитини. У цьому випадку доставити на судові засідання малолітнього мав піклувальник-офіцер.

Якщо у малолітнього були батьки чи інші особи, які «мали владу над ним», вони викликалися на судові засідання разом з дитиною. Повістка про виклик до суду мала вручатися не пізніше, аніж за 24 години до початку слухання справи. Якщо малолітній не був доставлений до суду з вини батьків чи інших осіб, які «мали владу над ним», вони підлягали накладенню штрафу. У випадку поважних причин, вони повинні були завчасно повідомити суд про неможливість явки у визначений термін [8, с. 184-185].

Отже, засновники судів у справах малолітніх вважали, що у випадку, якщо справи про злочини та правопорушення, вчинені дітьми, розглядатиме спеціальний суд на підставі неформальної процедури, що суд не поставиться до дітей як до злочинців і прийме рішення, що «найбільше відповідатиме їхнім інтересам», будуть створені всі умови для того, щоб перевиховати цих дітей. Передбачалося, що за таких умов у дітей сформується належний рівень правової свідомості, правова культури та сума установок дотримуватися чи не порушувати вимог законів. Мета діяльності суду у справах малолітніх (неповнолітніх) полягала не в тому, щоб покарати дитину, а виправити її неправомірну поведінку.

Але незважаючи на вказані ідеї, функціонування цих судів почали критикувати вже на початку XX ст. Так, американські дослідники Р.М. Богм і К.Е. Гелей у підтвердження вказаного посилаються на декілька рішень судів у справах малолітніх (неповнолітніх). По-перше, на рішення Суду в справах малолітніх штату Пенсильванія в справі «*Commonwealth of Pennsylvania v. Fisher*» (1905 р.). За обставинами справи 14-річний Френк Фішер вчинив крадіжку і за рішенням суду був скерований у виправну установу для неповнолітніх (*house of refuge*), де мав перебувати до досягнення 21-річного віку. Батько Ф. Фішера, не погоджуючись з рішенням, звернувся до Верховного Суду Пенсильванії, посилаючись, що у випадку розгляду справи його сина судом загальної юрисдикції, а не судом у справах малолітніх, він був би засуджений до більш м'якого покарання, ніж фактично до 7-річного позбавлення волі за вчинення крадіжки. Однак Верховний Суд Пенсильванії не взяв до уваги доводи батька Ф. Фішера, підкреслюючи, що суд у справах малолітніх правильно керувався тим, що «штат має право втручатися у справи сім'ї» у випадку, коли батьки не здатні або не бажають перешкодити дитині вчинити злочин. У цьому випадку обов'язок «батьківської опіки над дитиною» повинен узяти на себе штат [4, с. 484].

Наступний недолік діяльності судів у справах малолітніх (неповнолітніх) полягав у відсутності належної процедури розгляду справ і обмеження неповнолітніх обвинувачених у конституційних правах. Зокрема, Ювенальний кодексу штату Аризона,

діючий в 60-х роках ХХ ст., передбачав, що Суд у справах малолітніх цього штату мав право не дотримуватися вимог, які передбачали «конституційні процедурні гарантії» для обвинувачених у кримінальному процесі: знати про суть пред'явленого обвинувачення; право радитися зі своїм адвокатом; право задавати питання по суті справи «сумнівним» свідкам обвинувачення; право не давати свідчення проти себе; право ознайомлюватися з протоколом судового засідання; право оскаржувати рішення суду в справах малолітніх (неповнолітніх).

Верховний Суд США в справі «*In re Gault*» (1967 р.) визнав, що положення Ювенального кодексу штату Аризона суперечили поправці XIV до Конституції США, котра гарантує «рівний захист законом і належну правову процедуру», що Суд у справах малолітніх вказаного штату порушив конституційні права обвинуваченого [5, с. 58-59].

Отже, судовий прецедент, встановлений у рішенні по справі «*Commonwealth of Pennsylvania v. Fisher*» (1905 р.) застосовувався до 60-х років ХХ ст. Критики діяльності судів у справах малолітніх зазначали, що переважно ці суди ухвалювали рішення, які не лише не відповідали інтересам дітей, але й суперечили їм. Зокрема, враховуючи практичну відсутність регламентованої процедури розгляду справ, суди у справах малолітніх у більшості випадків порушували право обвинуваченого на захист і допомогу адвоката.

Висновки. Отже, вже на початку ХХ ст. у США суди у справах малолітніх діяли у багатьох штатах (Вісконсин, Індіана, Колорадо, Міннесота, Міссурі,

Мічиган, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Оклахома, Пенсильванія). Крім цього, в той час ідеї про необхідність розроблення законодавства про «малолітніх», у тому числі не лише кримінального, підтримувалися Німецькою та Російською імперіями.

Ставлення суду до малолітнього підсудного мало бути «доброчливим»; мета ж покарання вбачалася у його «перевихованні». Та незважаючи на ці гуманістичні ідеї, в США до 1988 р. застосовували смертну кару до осіб, котрі вчинили злочини (за які вона передбачена) до досягнення 16-річного віку; до 2005 р. засуджували до неї осіб, що вчинили злочини у віці від 16 до 18 років. Щоправда, зважаючи на перегляд вироку в апеляційному порядку (вищим судом штату, на території якого був вчинений злочин, а також Верховним Судом США) спливало чимало часу, засуджений, на момент виконання смертної кари, вже досягав 18-річного віку. Отже, вказані Г. Штаммером гуманістичні ідеї в США поширювалися лише на малолітніх, які не вчинили тяжких чи особливо тяжких злочинів, та тих, котрі могли стати злочинцями в майбутньому. Вважалося, що виховні заходи стосовно цієї категорії малолітніх можуть виявитися ефективними. Таким чином, на початку ХХ ст. у законодавстві США закріплюються окремі гарантії захисту прав малолітніх обвинувачених у кримінальному процесі. Завданням судів у справах малолітніх було визначення місця проживання та призначення «опікуна», якщо дитина не мала батьків або інших осіб, що їх заміняли. Отже, у вказаний час продовжує розвиватися національний механізм захисту прав дитини у США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Sarri R. Homan right and juvenile justice in the United States / R. Sarri, J. Shook. – Michigann, 2000.
2. Штаммер Г. Американські суди для малолітніх, їх виникнення, розвиток і результати / Г. Штаммер. – СПб., 1910.
3. Walker N.E. Children's right in the United States: in search of the national policy / N.E. Walker, C. M. Brooks, L.S. Wrightsman. – Thousand Oaks, California, 1998.
4. Bohm R.M. Introduction to criminal justice / R.M. Bohm, K.N. Haley. – 3rd-ed Woodlands Hills, California, 2002.
5. Tanenhaus D.S. The Constitutional right of Children: In re Gault and Juvenile Justice / D.S. Tanenhaus. – University press of Kansas, 2011.
6. Штыкова Н.Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX–XX вв. / Н.Н. Штыкова // дисс. канд. юрид. наук : 12.00.01. – М. : РГБ., 2003. – С. 17.
7. Романюк А. Організація захисту неповнолітніх у кримінальному законодавстві США / А. Романюк // Вісник Львів. нац. ун-ту ім. І.Франка: сер. юрид. – 2003. – № 38. – С. 493.
8. Саломатин А.Ю. История государства и права в США, конец XVIII–XIX вв. (от войны за независимость до завоевание экономического лидерства): учеб. пособ. ; под. ред. проф. А.М. Малько / А.Ю. Саломатин. – М., 2006. – Приложение 8.